

Tegenstellingen? Bij de basis beginnen

Over The Logical Basis of Metaphysics van Michael Dummett

Michael Dummett (1925 – 2011) leverde belangrijke bijdragen aan de analytische filosofie en de taal filosofie. Tegelijkertijd was hij actief tegenstander van rassendiscriminatie. Zijn hart lag bij het wegnemen van moeilijk op te lossen tegenstellingen. Zijn boeken zijn lastig toegankelijk, deels omdat hij zo precies formuleert dat zijn zinnen ingewikkeld zijn, maar vooral omdat hij complexe onderwerpen behandelt.

In 'The Logical Basis of Metaphysics' (Dummett, 1991) laat hij zien hoe hij denkt de tegenstelling tussen twee onverenigbare filosofische standpunten weg te kunnen nemen. Een voorbeeldige aanpak, die in mijn ogen navolging verdient op andere terreinen van de wetenschap, in de religie, de politiek... Om erachter te komen hoe Dummett dit voorbeeld stelt, moeten we wel 'de diepte in'. Nu we hier wel een heel korte bocht nemen, is dat een uitdaging. Want de nuance, daar gaat het tenslotte om...

Elkaars taal niet spreken

Dummett heeft het over de tegenstelling tussen realisme en idealisme, tussen de filosofie van de fysica (die gaat over 'de dingen', ruimte, tijd en materie) en de filosofie van de metafysica (die gaat over de 'dingen achter de dingen', de ideeën). Dat zijn van oudsher twee zeer tegengestelde stromingen, die – aldus Dummett – elkaars taal niet spreken, elkaars betekenissen niet goed kennen, en elkaar daarom ook niet (willen) begrijpen. Het zijn, kortom, twee werelden die elkaar uitsluiten.

Dummett stelt daarom voor dat beiden – grofweg: de realisten en de idealisten – zich gaan verdiepen in elkaars woordenboeken en elkaars taalgebruik. Dus niet vanuit de eigen burcht elkaar bestoken met woorden. Want, ten eerste is de opvatting over die woorden, de inhoud van de tegengestelde principes, aan beide zijden zeer uiteenlopend. En, ten tweede ontbreekt er een algemeen criterium waarmee de 'winnaar' van deze strijd bepaald kan worden.

Logica, het vakgebied van Dummett, kan helpen om deze tegenstellingen te verzoenen. Daarvoor moet je beginnen bij de basis, zegt Dummett. Dat is: eerst onderzoeken wat de woorden die we gebruiken om de tegenstellingen te beschrijven nu eigenlijk betekenen. Hij wil daarvoor toe naar een betekenis theorie ('*a theory of meaning*'). En die houdt zich bezig met de fundamentele structuur van ons denken.

Deze betekenis theorie kijkt niet naar de zinnen zoals we ze in het dagelijks gebruik toepassen, de oppervlakte structuur, maar naar de onderliggende, logische structuur. Met die logische structuur kunnen we de betekenis verklaren van de gedachte erachter. Dummett is een aanhanger van Gottlob Frege (1848 – 1925) die voor die betekenis een logische symbooltaal ontwikkelde, en ook Frege stelde dat de structuur van een zin de structuur van de gedachte achter de betreffende zin weerspiegelt.

De onenigheid tussen realisten en idealisten is een onenigheid over het soort betekenis van beweringen, zegt Dummett. Dat betreft een diep meningsverschil over de betekenis. Het is een conceptueel onderscheid dat een door beide kampen gedragen betekenis van hun kernbegrippen in de weg staat. Op die manier begrijpen zij elkaar niet, wat de onenigheid weer vergroot en het gesprek eigenlijk onmogelijk maakt.

Een betekenis­theorie

Het gaat hierbij dus niet om de uitleg die beide kampen aan hun begrippen geven, maar om de onderliggende opvattingen. Dummett geeft het voorbeeld van de realist die zegt dat een wiskundige bewering waar is als er een bewijs voor bestaat, terwijl een idealist zegt dat de wiskundige bewering waar is als er een bepaalde configuratie van de wiskundige werkelijkheid bestaat.

Beiden stemmen overeen in het feit dat ze die wiskundige werkelijkheid beschrijven in termen van ‘waarheid’ en ‘betekenis’. En daar zit, voor Dummett, de uitweg uit deze problematiek. Hij pleit voor een systematische beschrijving van wat het voor woorden en uitdrukkingen betekent om betekenis te hebben.

Dat is een betekenis­theorie. En die kan in principe gemaakt worden zonder metafysische aannames, zonder aannames over realisme, zonder aannames over idealisme. En daarmee kan de tegenstelling weggenomen worden. De theorie van Frege over ‘Sinn und Bedeutung’ is daarvoor een goed begin, stelt Dummett (zie hier¹ voor een samenvatting).

Hoe wil Dummett die opgave aanpakken? Daarvoor moeten we kijken naar wat hij verstaat onder het doel van een betekenis­theorie. Elke betekenis­theorie moet laten zien hoe een interpretatie van een uitspraak tot stand komt. Daarna moet een betekenis­theorie uitleggen wanneer een uitspraak waar is bij die betreffende interpretatie. Ten slotte moet een betekenis­theorie laten zien wat het betekent voor een uitspraak om in die betreffende interpretatie waar te zijn.

Dummett neemt daarbij kleine, zorgvuldig afgewogen stappen. Hij legt uit dat er verschillende soorten betekenis­theorieën zijn. Allereerst de klassieke betekenis­theorie, die werkt met uitspraken die ofwel waar ofwel onwaar zijn. Of de zogenaamde intuïtionistische betekenis­theorieën, waarin naast waar en onwaar ook andere, tussenliggende waarden kunnen worden toegekend aan uitspraken. Of de zogenaamde modale betekenis­theorieën die werken met waar en onwaar in verschillende, uiteenlopende mogelijke werelden.

Kripke

Bij de modale logica en de ‘*rigid designators*’ van Kripke² (Kripke, 1972) staat Dummett stil als hij het onderscheid bespreekt tussen de ‘assertorische’ inhoud van een uitspraak (wat de uitspraak beweert) en de ‘*ingredient sense*’ van een uitspraak (uit welke samenstellende onderdelen de uitspraak bestaat). Het voorbeeld dat Dummett daarbij geeft, komt precies op tijd, omdat zaken nu best abstract worden.

¹ <https://www.rijkwillemse.nl/777-ons-heldere-verstand>

² Zie de samenvatting ‘Ons heldere verstand’ ook voor de ideeën van Kripke.

Als de naam 'Joachim' verwijst naar 'de vader van de gezegende maagd', dan drukken de volgende twee zinnen niet hetzelfde uit:

- 1) *Joachim had een dochter.*
- 2) *De vader van Maria had een dochter.*

Want, 'Joachim' en 'de vader van Maria' verschillen als '*rigid designator*' – dat is een Kripkiaanse aanduiding voor: ze verwijzen naar verschillende dingen. De reden daarvoor is dat je wel kunt zeggen:

- 3) *Joachim zou wel eens een dochter kunnen hebben.*

Maar niet:

- 4) ** De vader van Maria zou wel eens een dochter kunnen hebben.*

Volgens Kripke zijn zinnen 1) en 2) dus verschillend. Dummett legt daarbij de link met het verschil tussen hun 'assertorische' inhoud en hun '*ingredient sense*'. Beide zinnen hebben dezelfde 'assertorische' inhoud, maar verschillend qua '*ingredient sense*'. Dat onderscheid is belangrijk, omdat je het aan de buitenkant van de zinnen niet kunt waarnemen, terwijl dat bij de gedachtewisseling over deze zinnen wel eens van essentieel belang zou kunnen zijn.

Graven in elkaars woordenboek en taalgebruik

Dit voorbeeld laat zien dat het belangrijk is dat de tegenstanders beseffen dat zij uiteenlopende woordenboeken en uiteenlopend taalgebruik hanteren bij het formuleren van hun uitspraken bij tegenstellingen. En dat die verschillen niet *a prima vista* aan de oppervlakte komen. Diep(er) graven is dus van belang. Want, stelt Dummett, het is niet de taak van een betekenistheorie om uit te leggen wat de waarheid is, maar om te verklaren hoe een uitspraak als waar bestempeld kan worden.

Dat hij daarbij gebruikmaakt van ingewikkelde taal en logica maakt zijn gedachtegoed lastig toegankelijk, maar hij laat wel zien dat hij zijn visie op wat een betekenistheorie moet zijn zeer zorgvuldig, stap voor stap wil opbouwen.

Een wijze aanpak.

Bibliografie

Dummett, M., 1991. *The Logical Basis of Metaphysics*. Harvard University Press.
Kripke, S.A., 1972. *Naming and necessity*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).